

SSAD

Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi

ISSN: 2587-2621

Volume 3 Issue 3, November 2019

ORCID ID: 0000-0002-8198-5707

Makale Gönderim Tarihi: 04.10.2019

Makale Kabul Tarihi: 23.10.2019

**THE TIMES GAZETESİ'NE GÖRE HATAY'IN ANAVATANA KATILMASI
(1938-1939)**

*The Annexation of Hatay to Homeland According to 'The Times'
(1938-1939)*

İsmet TÜRKMEN

Doç. Dr.

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi

iturkmentug@gmail.com

z: Osmanlı Devleti idaresinde belirli coğrafi bölge veya idari bütünlük dâhilinde tanımlanmamış ve Fransız işgali döneminde ise “İskenderun Sancağı” olarak adlandırılmış olan Hatay'ın ana vatana ilhakı, ilgili kişi ve kuruluşlarla birlikte bizzat Mustafa Kemal Atatürk tarafından barışçı bir yöntemle gerçekleştirilmiştir. Hatay'a yönelik takip olunan millî dış siyaset, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin diplomasi tarihi açısından üstün bir başarı olmakla birlikte, sonuçlandırılma biçimi bakımından örnek almacak bir olaydır.

Türk dış politikasının 1936 ve 1939 yılları arasında Fransız hükümetleri özelinde meşguliyetini teşkil eden Hatay sorunu, bu süreçte Türk-Fransız münasebetlerinde gerginliğe de sebebiyet vermiştir. Bu münasebetlerin dış politika esası, Türk millî dış siyasetinin gelişim evrelerinin hassasiyetlerini göstermektedir. Avrupa bunalımları karşısında Suriye-Lübnan'la ilişkilerini yeniden düzenlemek isteyen Fransız Hkmeti ile uzun görüşmeler yapılmış, 9 Eylül 1936 tarihinde Fransa ve

Suriye arasında bir bağımsızlık antlaşması imzalanmıştır. Fransa yönetiminin, bu antlaşmaya dayanarak Suriye'ye, Kasım ayında da Lübnan'a bağımsızlık vermesi, Türk hükümeti nazarında Suriye meselesini tekrar gündeme taşımıştır. Fransa'nın, Suriye'den çekilirken Sancak'la ilgili bütün yetkilerini Suriye'ye devretmesi Türkiye'yi harekete geçirmiştir. Bu mesele 1936 ve 1939 yılları arasında Türk-Fransız münasebetlerinde de birtakım problemlerin yaşanmasına sebep olmuştur.

Fransa'nın, Türkiye'nin Hatay konusundaki isteklerini kabul etmesi üzerine, 23 Haziran 1939 tarihli Türk-İngiliz ittifakının bir benzeri Fransa ile de imzalanmıştır. Bu bağlamda, The Times'ta yer verilen kayıtlar ışığında Fransa yönetimi, bölgede işgal yoluyla denetimi sağladığı ve Milletler Cemiyeti yaptırımını ile mandater olmak üzere atandığı, Hatay'ı kayıtsız şartsız Türkiye'ye devretmiştir. Bu makalede öncelikle mesele özelindeki diplomatik gelişmeler, İngiltere'nin önde gelen yayın kuruluşlarından The Times gazetesinin üzerinden değerlendirilecektir.

Anahtar kelimeler: The Times, Atatürk Dönemi, Türkiye- Suriye İlişkileri, Hatay.

Abstract: The annexation of Hatay which was not defined as a specific administrative integrity or geographical region in the administration of the Ottoman State, but in the period of French occupation called as "Sanjak of Iskenderun" and in 1936, called as Hatay by Atatürk, to homeland was carried out by Atatürk personally with the related persons and organizations in a peaceful way. The national foreign policy followed in Hatay, was an event that will be exemplary in terms of finalizing the format, besides an outstanding success in terms of Turkey's diplomatic history.

Between 1936 and 1939, the Hatay issue which occupies the Turkish foreign policy, French governments has caused tension in Turkish-French relations. The foreign policy of these relations shows the sensitivities of the development stages of Turkish national foreign policy. In the face of European crises, long talks has been held with the French Government, which wanted to reorganize its relations with Syria-Lebanon, and on September 9, 1936, a treaty of independence was signed between Syria and France. The fact that France granted independence to Syria based on this treaty and to Lebanon in November brought the question of Syria back to the agenda of the Turkish government. The transfer of all relevant powers related to Hatay to Syria, while France withdraw from Syria has put Turkey into motion. This issue created tension in Turkish-French relations from 1936 to 1939.

After stated the approval of the requests of Turkey about Hatay by France, in June 1939, a similar to Turkish-British alliance was also signed with France. In this context, in the light of records located in The Times, France, seizing Hatay with the occupation and was appointed as mandatory by the League of Nations decision, handed over Hatay unconditionally to Turkey. In this article, first of all, diplomatic developments in the field will be evaluated through the Times newspaper, one of the leading publishing companies in the UK.

Keywords: The Times, Atatürk Period, Turkey-Syria Relations, Hatay.

GİRİŞ

Osmanlı Devleti idaresinde nüfusunun büyük çoğunluğu Türk ve Müslüman olan Suriye vilâyetine bağlı bulunan İskenderun ve Antakya bölgesi, 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Mütarekenamesi sonrasında Fransa idaresinin kontrolüne bırakılmıştır. Fransa idaresi, Mondros Mütarekenamesi'nin 7. maddesine dayanarak öncelikle Sancak ve havalisini, bu doğrultuda İskenderun ve Antakya sahalarını denetimleri altına almıştır. Daha sonra da sırasıyla; Urfa, Antep, Adana ve Mersin'de emperyalist gayelerle işgal gerçekleştirmişlerdir (Soysal, 1986, s.79-80). Bu işgalin gerçekleşmesi öncesinde bölgedeki siyasî ve askerî gelişmelere bakıldığında ise özellikle Fransa'nın tarihi emellerini hayata geçirme gayreti içinde olduğu görülecektir. 18. yüzyıl başlarından itibaren Fransa'nın hedeflediği bir coğrafi saha, Akdeniz ve İskenderun Limanı bağlantısı ile büyük doğu ticaretinin merkezidir. Olağanüstü öneme haiz bu kavşak noktası hem ticaret yolları, hem de Doğu Akdeniz sahasının bölgesel güvenliği doğrultusunda jeo-stratejik açılardan fevkalade öneme haiz zengin topraklardır (Yerasimos, 1994, s.175). 20. Yüzyılın başlarından itibaren Fransa daha çok emperyalist gayelerle bölgede; özellikle eğitim, sağlık, din ve demir yolu sahalarında yatırımlar gerçekleştirmek suretiyle nüfuzunu artırmaya çalışmıştır (Kara, 1983, s.39).

Birinci Dünya Savaşı öncesinde Avrupa'da bloklaşma sürecinin tamamlanmak üzere olduğu dönemde Uzak Doğu'da tam bir birlik halinde olan emperyalist güçler, Ortadoğu'da, bu uyumu yeterince gerçekleştirememiştir (Dallot, 1966, 22). Laurance Evans ise, Ortadoğu üzerindeki emperyalist güçlerin tutumunu şu şekilde özetlemektedir: “Ortadoğu ülkeleri Avrupa’da yürütülen uluslar arası politikanın satranç piyonlarıdır. Avrupalı devletlerin yarar, doymazlık ve birbirlerinden çekinme alanları olan bu ülkeler, ABD çıkarlarını doğrudan doğruya ilgilendirmemekte olduğundan, Amerikan politikasınca benimsenmemiştir.” (Evans, 2004, s. 12-13). Bu doğrultuda; Osmanlı Devleti'nin neredeyse tamamına hâkim olduğu Orta Doğu sahası özelinde İngiltere ile Fransa hükümetleri Birinci Dünya Harbi sırasında gizli paylaşım planları doğrultusunda, fikir birliğine vardıkları ve imza altına aldıkları Sykes-Picot Antlaşması ile bir paylaşım gerçekleştirmişlerdir. Bahsi geçen gizli paylaşım doğrultusunda; başta Suriye sahası olmak üzere Lübnan, Çukurova dolayları ve nihayet Sancak bölgesi Fransa'nın etki sahalarına dâhil olunmuştur (Kurat, 1986, s.19-20; Sökmen, 1978). Paylaşımına rağmen Birinci Dünya Harbi'nin bitiminden sonra Mondros Mütarekesi'nin imzalanması sırasında Sancak, Türk güçlerinin kontrolündedir. Mütarekenamenin 16. maddesinde yer alan, Hicaz, Yemen, Asir, Suriye ve Irak'ta yer tüm garnizonların, “...en yakın müttefik komutanına teslim olmaları ve tüm birliklerin Kilikya'dan çekilmesi” hususu üzerinde önemle durulmuştur. Ayrıca mütareke metninde yer verilen Mezopotamya, Kilikya gibi coğrafi tanımlamaların belirsizliğinden de fayda sağlama peşinde koşan İtilaf Devletleri, işaret edilen bölgenin sınırını devamlı kuzeye kaydırmak suretiyle işgal sürecini başlatmışlardır (Türk İstiklal Harbi, 1999, s. 47-80; Tansel, 1991).

Mütareke sonrası Sancak'ın durumu Mustafa Kemal Paşa'nın merkeze alınarak Harbiye Nezareti uhdesine çekilmesi ve payitahta dönmesi üzerine işler iyiden iyiye kötüye gitmiştir. Bu bölgedeki direniş kırılmış ve bölgedeki İngiliz-Fransız işgalleri karşılık görmeksizin kolay bir şekilde gerçekleşmiştir. İtilaf Devletleri, 9 Kasım 1918 tarihinden itibaren İskenderun Limanı başta olmak üzere sırasıyla; Hatay, Urfa, Antep, Maraş ve Çukurova'yı müttefik güçlerin denetimleri altına girmiştir. İşgallerle birlikte İngiliz askerleri aralarındaki antlaşma gereği, şehri Fransızlara bırakarak çekilmişlerdir. Çekilme hareketi tamamlandıktan sonra merkezi Beyrut'ta bulunan Fransız Yüksek Komiserliği 27 Kasım 1918 tarihinde, bir kararname yayımlamıştır. Yayımlanan kararname uyarınca; Antakya, İskenderun, Harim (Reyhaniye) ve Belen'i de içine alan sahada “İskenderun Sancağı (Sancak)” şeklinde tanımlanacak olan idari bir birim de oluşturulmuştur. Bu bağlamda Sancak'ın da askerî vesayet altında bir vali kontrolüne bırakılarak yönetilmesi kararlaştırılmıştır (Melek, 1999).

Fransa yönetiminin tamamen işgal edilmiş olan bölge, Milletler Cemiyeti Yasası'nın 22. maddesi uyarınca 28 Haziran 1919 tarihinde kurulan “Mandat”¹ sistemine dayandırılmıştır. Müttefik Devletler Yüksek Konseyi de, San Remo'da 25 Nisan 1920 tarihinde Suriye ve bu süreçte bu sahanın bir parçası olmak üzere atfedilen Lübnan'ı “A türü” (Mandat yönetimi) dâhilinde Fransa idaresine bırakmıştır (Soysal, 1985). Özellikle o günlerde bölge özelinde işgal kuvvetleri ve bu kuvvetler içinde yer alan Ermenilerin baskı ve zulümlerini arttırmalarına da yol açmıştır. Bu türden kalkışmalara karşı sığınacak bir merci bulamayan bölge Türklerinin çoğu, birer silah temin ederek mevcut direniş kuvvetlerine katılmışlardır. Bu sırada Ermeni çetelerine ve onların destekçileri Fransız askeri birliklerine yönelik mücadelelerinde büyük başarılar ortaya koyan bu milis güçler, Mustafa Kemal Paşa liderliğinde Anadolu'da başlatılmış olan direnişi desteklemek gayesiyle Kuva-yı Millîye'ye katılmışlardır. Millî Mücadele Dönemi'nde Sancak ve havalisindeki Türk ve Arap millî direnişçileri

¹ Devletler hukukunda manda genel manada, yönetiminde bulunan ülke halkının çeşitli yönlerden ilerlemesine çalışmak anlamına gelmekle birlikte, halkı kendi kendini yönetebilir bir hale getirmek şeklinde de tanımlana gelmektedir (Çelik, 1975, s.383-384). “Himaye” ise, sözlük manasıyla koruma, korunma anlamına gelmektedir (Osmanlıca-Türkçe Sözlük, s.142). Türk Hukuku Lügatı'na göre ise, himaye statüsü belli bir anlaşma çerçevesinde gerçekleşiyor, Mahmi denilen himayeci devlet himaye edilen devletin iç ve dış güvenliğini korumaktadır. Bir bakıma himaye eden devlet tarafından egemenliği garanti altına alınıyor (Türk Hukuk Lügatı, 1944, s.128).

ile iş birliğine yönelen Mustafa Kemal Paşa, Fransa'yı bu süreçte etkin mücadelesi sayesinde geçici mahiyette bir barış yapmaya da zorlayabilmiştir (Soysal, 1983). Bu bağlamda 28 Ocak 1920 tarihinde ilan edilen Misâk-ı Millî'ye göre de bölge Türkiye'nin millî sınırları içindedir (Sökmen, 1978, s.34).

1. TÜRKİYE'NİN TEŞEBBÜSLERİ

Zamanlama konusunda Montrö Boğazlar Konferansı'nın sona ermesini beklemiş olan Mustafa Kemal Atatürk, bu sırada Fransa ile ilişkilerde herhangi bir gerginlik yaşanmasına da müsaade etmemiştir (Satloff, 1986). Bu doğrultuda Türk hükûmeti, Fransız mandası olan Suriye ile olan münasebetlerinde iyi niyetini göstermek ve Türk vatandaşlarının Suriye'de kalan emlakını korumak, iki ülke vatandaşlarının emlaklerinin karşılıklı olarak geri verilmesini sağlamak amacıyla 23 Ocak 1935 tarihinde bir Bakanlar Kurulu Kararnamesi çıkarmıştır. Bu kararname 26 Ocak 1935 tarihinde Mustafa Kemal Atatürk tarafından onaylanarak yürürlüğe girmiştir (BCA, FK: 080.88.01., YN: 02. 51. 7. 8). Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin imzalandığı gün ise Mustafa Kemal Atatürk, Afet İnan'a yönelerek şu ifadelerle yer vermesi fevkalade mühimdir: "Şimdi Antakya, İskenderun yani Sancak meselemiz var" (Afetinan, 1977, s.135). Esasında Türkiye, Millî Mücadele'nin başından beri bu meseleyle yakından ilgilenmekte ancak kesin çözüme ulaşabilmek için siyasî zeminin uygun bir durumda olmasını beklemektedir.

İkinci Dünya Savaşı'nın iyiden iyiye hissedildiği birkaç yıl öncesinde Fransa, 9 Eylül 1936 tarihinde Suriye'ye, aynı yıl içinde 1936 Kasım ayında da Lübnan'a bağımsızlık verme yönünde bir antlaşma yapmıştır. Bu gelişmeler doğrudan Suriye sınırları içinde yer alan Sancak meselesinin yoğunluk kazanmasına da etki etmiştir. Bu gelişmeler üzerine Türkiye, Cemiyet-i Akvam (Milletler Cemiyeti)'nin 26 Eylül 1936 tarihli toplantısında, Sancak meselesinin çözümü için Fransa'ya ikili görüşme teklif etmiştir. Fakat Fransa Hükûmeti, mandater devlet sıfatıyla, Suriye üzerindeki bütün hak ve yetkilerini yeni Suriye yönetimine devrettiğini paylaşmıştır. Bu sebeple Fransa ile Türkiye arasında bu konuda yapılacak görüşmelere de Suriye Hükûmeti'nin de katılımı gerektiğini bildirmiştir (Franco-Syrian Treaty. (1936, 7 Eylül). The Times, 11).

Anlaşılabacağı üzere; bu sırada Suriye, Fransa'nın himayesi dahilinde olduğundan, bu toprakların kaderi Fransa'nın inisiyatifine bağlıydı. Bu sırada Lübnan'da bulunan Fransız Yüksek Komiserinin kararları da Suriye probleminin de üzerinde idi. Avrupa bunalımları karşısında bölgede ilişkilerini yeniden düzenlemek isteyen Fransız hükûmeti ile uzun görüşmeler yapılmıştır ve 9 Eylül 1936'da Suriye-Fransa arasında bir bağımsızlık antlaşması imzalanmıştır (Future Of Alexandretta. (1936, 5 Aralık). The Times, 11). Fransa'nın, bu antlaşmaya dayanarak Suriye'ye, Kasım ayında da Lübnan'a bağımsızlık vermesi, Suriye sınırları içinde yer alan Sancak meselesinin tekrar gündeme gelmesine yol açmıştır. 9 Eylül 1936 tarihli Türkiye ve Fransa arasında yapılan antlaşma ile Suriye'ye bağımsızlık verilirken özel statüye tabi olan İskenderun Sancağının durumu göz ardı edilmiş, antlaşmanın 3. maddesine göre, "Fransa, Sancak üzerindeki haklarının tamamını" yeni Suriye hükûmetine bırakmıştır (Akalin, Atatürk'ten Hatay Dersi, (2004, 16 Nisan). Cumhuriyet). Bunun anlamı Sancak bölgesinin ileride Suriye'ye kalması ve bölgedeki Türk halkının Suriye içinde azınlık durumuna düşmesi demek oluyordu. Bu durum Ankara İtilafnamesi'ni de geçersiz kılmıştır. Bunun neticesinde bölgede etnik, dinsel ve dilsel farklılıklar üzerinden güçlerin tacizi şiddetlenmiştir. Satloff'a göre, bölgede "...bazıları için dil her şeyden önemlidir; diğerleri için din." (Satloff, 1986, s.154-155)

İskenderun'un Nüfusu: Etnik Dağılım ve Dil Yakınlıkları (1920-1936)

Dil	Nüfus	Toplam (%)	Etnik Yapı	Nüfus	Toplam (%)
Arapça	105.000	47.5	İsmaili cemaati	62.000	58.8
			Sünni Müslümanlar	22.000	20.8
			Hristiyanlar	21.000	19.9
			Yahudiler	500	0.5
Türkçe	85.000	38.3	Türkmenler (Sünni)	85.000	100.0
Ermeniler	25.000	11.3	Hristiyan (Tüm mezhepler)	25.000	100.0
Kürtçe	5.000	2.2	Kürtler (Sünni Müslüman)	5.000	100.0
Çerkesler	1.500	0,7	Çerkesler (Sünni Müslüman)	1.500	100.0

(Kaynak: Satloff, 1986, s. 154-155)

Fransa'nın, Suriye'den çekilirken Sancak'la ilgili bütün yetkilerini Suriye'ye devretmesi Türkiye'yi harekete geçirmiştir. Esasında işaret edilen meseleler 1936 ve 1939 yılları arasında Türk-Fransız ilişkilerinde gerginlik yaratmıştır (Gönlübol-Sar, 1967). Bu süreçte Türkiye esasında önüne çıkan fırsattan da yararlanmasını bilmiştir. Buna göre, Fransa'nın Suriye'ye bağımsızlık vermesi Türkiye'yi harekete geçirmiştir. İskenderun Sancağı üzerindeki yükümlülüklerini yeni Suriye hükûmetine devretmesi Lozan sonrasındaki en önemli fırsat olmak üzere değerlendirilmiştir. Esas itibariyle Türkiye, Hatay meselesinin halli hususunda toprak talebi gibi kuşku yaratabilecek herhangi bir yaklaşım takip etmemiştir. Türk diplomasi yapıcılarını Suriye'ye tanıdığı gibi Sancak bölgesi için de bağımsızlık talep etmek suretiyle işe başlamıştır. Bu süreçte kesinlikle Suriye'ye cephe almaktan özenle kaçınılmıştır da. Gerek iç gerekse dış kamuoyunda Suriye'nin bağımsızlığı hararetle desteklenmeye çalışılmıştır.

Bu durum karşısında Türk hükûmeti, Fransa'nın Sancak üzerindeki yetkilerini, Suriye'ye devretmesini kabul etmediğinden, konuyu Milletler Cemiyeti Konseyi'nin Eylül ayında Cenevre'deki toplantısında gündeme getirmiş, müspet bir sonuç alınmayınca da 9 Ekim 1936 tarihinde Fransa hükûmetine resmî bir nota verilmiştir. Bu notada Türkiye, İskenderun'a bağımsızlık tanınmasını Fransa yönetiminden istemiştir (Turkish Claim For Full Independence. (1936, 5 Aralık). The Times, 13). Bu notada özetle şu hususlara değinilmiştir:

- Hatay meselesinin çözümü resmî olarak ortaya atılmış,
- Fransa yönetiminin Suriye ve Lübnan'a yönelik karar verdiği bağımsızlığın, nüfusunun büyük çoğunluğunu Türklerin oluşturduğu Sancak'a da tanınması istenmiş,
- Bu taleplerin Fransa ve Türkiye arasında 1921 ve 1926 yılında yapılan anlaşmaların doğal bir sonucu olduğu da belirtilmiştir.

Türkiye ile Fransa arasında bu mesele bu mesele ile ilgili verilen notalar, Kasım ve Aralık ayında da devam etmiştir. Türkiye'nin bu notasına, Fransız Dışişleri Bakanı Delbos, 10 Kasım 1936'da cevap vererek;

- Milletler Cemiyeti 24 Temmuz 1922'de kabul edilen Manda Yasası doğrultusunda, Fransa'nın mandater bir idari yönetim olmak üzere, Suriye ve Lübnan'ı bağımsızlığa götürmekle görevlendirilmiştir,

- Suriye'nin toprak bütünlüğüne destek olunarak bölünmesine izin verilmediği,
- Manda Yasası'na aykırı olarak ve 1921 Ankara Anlaşmasının çerçevesini aşarak, Sancak'a bağımsızlık verilemeyeceği, yalnızca özel yönetim rejiminin korunacağı ve geliştirilebileceği belirtilmiştir.

Dikkat edilirse verilen bu cevap Türk tarafının sunduğu tekliflerin reddi anlamındadır. Fransa bu notaya henüz cevap vermeden Mustafa Kemal Atatürk, 1 Kasım 1936'da TBMM'nin açılışında yaptığı konuşmada özetle şu ifadelerle yer vermiştir: "...Milletimizi gece gündüz meşgul eden başlıca büyük mesele, hakiki sahibi öz Türk olan İskenderun, Antakya ve havalisinin mukadderatıdır. Bunun üzerinde ciddiyetle ve katıyetle durmaya mecburuz. Daima kendisi ile dostluğa büyük önem verdiğimiz Fransa ile aramızda tek ve büyük mesele budur. Bu işin hakikatini bilenler ve hakkı sevenler, alâkamızın şiddetini ve samimiyetini iyi anlarlar ve tabii görürler..." Bu satırlar Türkiye'nin en üst perdeden konuya verdiği önemi kamuoyu nezdinde açıkça göstermiştir (Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Cilt 1, 1981, s.392). Mustafa Kemal Atatürk'ün bu sözleri Fransız elçisi tarafından bir "ültimat" olarak yorumlanmıştır (Tüzün, 1989). Aynı konuşmada Mustafa Kemal Atatürk, Sancak'ın sahibinin Türkler olduğunu ısrarla vurgularken Fransa ile Türkler arasındaki bu meselenin çözüme kavuşturulması gerektiğini belirterek diplomatik yolları açık tutmayı ihmal etmemiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 5, Cilt 13, s.4-7).

Bu sırada Fransa'nın meseleyi adet olunduğu üzere Milletler Cemiyeti'ne taşıma önerisi Türk idaresi tarafından olumlu karşılanmıştır. 19 Kasım 1936'da Başbakan İsmet İnönü, Türkiye'nin bu meseledeki kararlılığını Fransız Büyükelçisi Ponsot'a anlatmıştır. 5 Aralık 1936'da da Mustafa Kemal Atatürk, Ponsot'la görüşerek bu meseledeki kararlılığını ve düşüncelerini belirtmiştir.² Mustafa Kemal Atatürk, herhangi bir şekilde toprak talebi ve sınır değişikliği istemediklerini, bu mesele ile ilgili üçüncü bir tarafın görüşmeye katılmamasını ayrıca bunun bir onur meselesi olduğunu ifade etmiştir (Şimşir, 1981)

Fransa meseleyi, Milletler Cemiyeti Konseyi'ne götürmeyi teklif etmiş ve bu hususta ısrarcı olması sebebiyle de Türkiye bunu kabul etmiştir (Turkey And The Sanjak Of Alexandretta, (1936, 9 Aralık). The Times, 13). Türk Hükûmeti, 10 Aralık 1936 tarihinde Milletler Cemiyeti Konseyi'ne bir nota sunarak meselenin ve alınacak tedbirlerin konseyin olağanüstü bir toplantısında görüşülmesini istemiştir. Milletler Cemiyeti meseleyi, 14 Aralık 1936'da görüşmeye başlamış, İsveç temsilcisi Sandler, Sancak Meselesi için raportör tayin edilmiştir (Franco-Turkish Dispute, (1936, 10 Aralık). The Times, 13.). Sandler, 16 Aralık 1936'da Milletler Cemiyeti Meclisi'ne meselenin çözümü ile ilgili bir rapor sunmuştur. Milletler Cemiyeti'nin 14-16 Aralık 1936 tarihli toplantısı sonucunda ve Sandler'in raporu üzerine, Sancak meselesi için üç kişilik gözlemci grubunun Sancak'a gönderilmesi kararlaştırılmıştır (Alexandretta Dispute. (1936. 15 Aralık). The Times, 15-17). Hollanda, Norveç ve İsveç devletlerine mensup üç kişilik gözlemci grubu, 22 Aralık 1936'da oluşturulmuş, 1937 yılının Ocak ayı başında da görevlerine başlamak üzere bölgeye gitmişlerdir. Bu arada bölgedeki Türk halkı ile Fransız polisleri arasındaki çatışmalar ve çarpışmalar da yoğunlaşarak devam etmiştir.

1937 yılında kararlaştırılmış olan yeni yapı, bu meselesinin tüm boyutuyla çözümleyememiş, birtakım sorunların yaşanmasına da adeta kapı aralamıştır. 3 Haziran 1937'de Suriye parlamentosu bu antlaşmayı bir bildiri ile protesto etmiş, Sancak'ın Suriye topraklarının bir parçası olduğunu açıklamıştır. Ayrıca Fransızlara karşı gösteri ve protesto hadiseleri de olmuştur. Fransız yönetimi

² Hatay ismi ilk defa Atatürk'ün isteğiyle 1936 yılında Türk siyasî çevrelerinde kullanılmaya başlanmıştır. Aynı yıl yayınlanan İsmail Müştak Mayakon'un makalesinde Hatay adı açıkça ifade edilmiştir. Mete Tunçay yazının Atatürk tarafından dikte edildiğini ifade etmektedir. (Tunçay, 1976).

Sancak ve havalisindeki Arap unsurları ve diğer azınlıkları aleyhte sorunlar yaşatma yoluna sevk etmiştir.

Hatay meselesine destek vermek isteyen Mustafa Kemal Atatürk hastalığının giderek şiddetini arttırmasına ve doktorların uyarılarına rağmen icra edilen törenler sonrasında 19 Mayıs 1938 tarihinde güneye doğru bir geziye çıkmıştır. Bir süre Mersin’de kalarak burada orduya muhteşem geçit törenleri düzenletmiştir. Hatay’da durumun normale dönmesi üzerine (İngiliz ve Fransız elçilerinin seçimler konusunda Türkiye’nin isteklerinin kabul edildiğini kendisine bildirmeleri üzerine) Adana’ya geçmiş ve bir süre burada kaldıktan sonra Ankara’ya dönmüştür (Belge, Hatay İşi Bitecek Dedi ve İş Bitti, (1966, 21 Nisan). Milliyet).

Bu sırada The Times muhabirinin 23 Mayıs 1938 tarihli değerlendirmesine göre bahsi geçen Sancak valisi ve memurları bölgede Türkiye’ye yönelik elverişsiz bir ortam yaratmaya çalışmışlardır (French Propaganda In Alexandretta. (1938, 23 Mayıs). The Times, 16). Bölgede Türkler ve Araplar arasında yaşanan gerilim neticesinde ölüm olayları gerçekleşmiştir. The Times’ın 2 Haziran 1938 tarihli haberine göre, yaşanan gerilim sırasında yedi kişi hayatını kaybetmiştir (News in Brief. (1938, 2 Haziran). The Times, 13). Bu gelişmeler sonrasında Başbakan Celal Bayar, Hatay’dan gelen bir heyeti kabul etmiş ve şikâyetlerini dinlemiştir. Meseleye ilişkin Başbakan Celal Bayar özetle şu hususlara değinmiştir: *“Türkiye, 18 ay önce doğrudan bir eylemde bulunmama kararı almıştı. Bu kararın taraflarca bir zayıflık olarak algılanmadığını ümit etmekteyiz. Tüm anlaşmalar, alınan kararlar, uzmanların raporlarının, bir gerçekliği ortaya koymaktadır. Hatay’ın, Suriye’nin nominal (itibari) egemenliği altında olmasına rağmen, Türkler etkin bir şekilde yönetime dahil edilmelidir. Bunun için çağdaş dünyada pek çok emsal var: Tunus, Bosna-Hersek, Mısır, Doğu Rumeli, Girit vb. Bu gerçekliğin taraflarca derhal kabullenilmesi yerinde olacaktır.”* (Turkish Interests In Alexandretta, (1938, 6 Haziran). The Times, 9). Hükûmet meselenin ehemmiyetine binaen ilerleyen dönemde Hatay’ın Anavatan’a katılması yönünde Antakya’da Fransız yönetimi ile gerçekleştirilen görüşmelerde Türk Askeri Heyeti’nin başkanlığına Orgeneral Asım Gündüz atanmıştır (Maintaining Order In Alexandretta. (1938, 13 Haziran). The Times, 13).

Bu arada Milletler Cemiyeti’nin görevlendirdiği komisyon tarafından seçim sistemi Sancak’taki Türkler aleyhine sonuçlar verecek mahiyettedir. Tabiatıyla Türk Hükûmeti de bunu protesto etmiştir. Bunun üzerine Milletler Cemiyeti konuyu görüşerek Ocak 1938’de seçim sistemini Türkiye’nin istediği şekilde değiştirmiştir. Avrupa’daki siyasî değişimler Almanya ve Avusturya’nın tutumu, bu sırada Avrupa’nın içinde bulunduğu gerilimli saatlerin artması ve İkinci Dünya Savaşı’nın eşğine gelinmesi meseleyi başka bir boyuta da taşımıştır. Fransa’nın mevcut durumu aleyhine okuması neticesinde Hatay meselesinde üzerinde yoğunlaşan gerilimi çözümlenebilmek için Türkiye’ye karşı daha yumuşak bir politika takip etmiştir. Bu durum Türkiye ile ilişkilerini kısa sürede düzeltmek ihtiyacı hissetmesine sebep olmuştur (Turkish Relations With France. (1938, 30 Mayıs). The Times, 14).

Türkiye ve Fransa arasında 3 Haziran 1938’de icra edilen askerî içerikli bir antlaşma doğrultusunda Sancak statüsünün muhafazası öngörülürken, mutabakat uyarında Türk ve Fransız idareleri Sancak’a 2500’er kişiden oluşan kuvvetleri gönderme kararı almışlardır. Bu askerî antlaşmanın imzalanmasının ardından taraflar arasında 4 Temmuz 1938 tarihli dostluk antlaşması imzalanmıştır. Bu sağlanan iyi ilişkilerin sağladığı en önemli yarar Sancak meselesinin çözümünde önemli ilerlemeleri hızla gerçekleşmesine de işarettir. Türk ve Fransız askerî mümessilleri arasında gerçekleştirilen görüşmeler neticesinde 3 Temmuz 1938 tarihinde sancağın mülkî ve siyasî bütünlüğünün ortaklaşa korunması yönünde bir askerî antlaşma da yapılmıştır. Bölgede sivil ve askeri işlerden sorumlu Fransız Yüksek Komiseri Comte Martel, bu sırada sıkıyönetim ilan etmiştir (Martial Law Declared In Alexandretta, (1938, 4 Haziran). The Times, 12). Bu hassasiyete ilişkin The Times gazetesinde, Hatay’daki

topluluklar arasında yaşanan gerginliğin önüne geçilmeye çalışılmıştır. Öncelikle Türk-Arap rekabetinin, bu bölge nüfusunun iki önemli dil varlığını oluşturmakla birlikte, bu toplumlar arasında yaşanan gerginliğin önüne geçilmesi düşünülmektedir (Satloff, 1986; News in Brief. (1938, 15 Haziran). The Times, 13). Bahsi geçen anlaşma sonrasında taraflar arasında yapılan yeni görüşmeler, 4 Temmuz 1938'de Dostluk Antlaşması'nın imzalanmasıyla sonuçlanmıştır (BCA, FK.030.18.01, YN.02.84.61.3). Gerek Hatay ile ilgili ve gerekse 1939 Türk-Fransız-İngiliz ittifak görüşmeleri ve gelişen olaylar sebebiyle bu antlaşma taraflar tarafından onaylanmadığı için yürürlüğe girmemiş ve Türkiye açısından bağlayıcı olmamıştır.

4 Temmuz antlaşmasının imzalanmasından sonra bu ayın sonlarına doğru Hatay'da yapılacak seçimler hakkında çalışmalara yeniden başlanmış ve bu işlemler 1 Ağustos'ta tamamlanmıştır. Tescil edilen seçmenlerin sayısı; Türk cemaati 35.847, Alevi cemaati 11.319, Ortodoks cemaati 2.098, diğer cemaatler ise 395 kişi idi. Buna göre mebus adedi Türk cemaatinden 22, Alevi cemaatinden 9, Ermeni cemaatinden 5, Arap cemaatinden 2, Rum cemaatinden 2 olarak tespit edilip ilan edilmiştir. Mebuslar cemaat ve kaza itibarıyla Antakya'ya 14 Türk, 7 Alevi, 2 Ermeni, 1 Rum Ortodoks, 2 Arap; İskenderun'a 3 Türk, 2 Alevi, 1 Ermeni, 1 Rum Ortodoks; Kırıkhan'a 5 Türk, 2 Ermeni olmak üzere dağıtılmıştır. Sürenin bitiminde her cemaatten aday olanların sayısının seçilecek milletvekili sayısına denk olduğu görülmüş ve seçim yapılmadan adayların milletvekillikleri onaylanmıştır.

Böylece Ağustos 1938'de yapılan seçimler sonrasında, bölgedeki Türk toplumu, Meclis'te 40 milletvekilliğinden 22'sini doldurmuştur. Sancak'taki nüfus ve milletvekilliği dağılımı şu şekildedir: Türk nüfus 35.847, milletvekili sayısı 22, Alevi nüfus 11.319, milletvekili sayısı 9, Ermeni nüfus 5504, milletvekili sayısı 5, Arap nüfus 1845, milletvekili sayısı 2, Rum-Ortodoks nüfus 2098, milletvekili sayısı 2 (Akşin, 1966, s. 307.). 2 Eylül 1938'de toplanan Sancak Meclisi milletvekilleri, yeminlerini Türkçe yapmışlar, Milletler Cemiyeti'nin yaptığı anayasayı da kabul etmişlerdir. Devletin adını da Sancak yerine Hatay olarak değiştirmişlerdir. Aynı gün Hatay Meclisi Mustafa Kemal Atatürk tarafından aday gösterilen Tayfur Sökmen'i Hatay Devleti Cumhurbaşkanlığına seçmiştir. Cumhurbaşkanlığına seçilen Tayfur Sökmen, Mustafa Kemal Atatürk'e aynı gün Hatay Devleti'nin ilk cumhurbaşkanı sıfatı ile özetle; Hatay reisliğine seçildiğini ve bu vazifeyi ifaya başladığını bu süreçte Mustafa Kemal Atatürk'e olan bağlılık hislerini ifade eden satırları kaleme almıştır. Mustafa Kemal Atatürk ise çektiği cevaben şu ifadelerle yer vermiştir:

“ Hatay Cumhurreisi Tayfur Sökmen,

Hatay Millet Meclisi tarafından Hatay Reisliğine seçildiğinizi bildiren telgrafınızı memnuniyetle aldım. Bu kıymetli diyarın en yüksek makam ve vazifesini ihraz ve deruhte etmiş olmanızdan dolayı sizi tebrik ederken inkişafını daima alaka ve muhabbetle takip edeceğim. Hatay'daki faaliyetinizde muvaffakiyetinizi ve Hatay'ın yeni idare altında pek çok saadet ve refahlar görmesini yürekten temenni ederim.” (Sökmen, Atatürk Hatay'ı Nasıl Aldı. (1967, 10 Kasım). Dünya).

Bununla birlikte bu süreçte dikkat çeken önemli bir ayrıntı ise Hatay Devleti döneminde de, Milletler Cemiyeti Mandalar Kanunu ve Milletler Cemiyeti Konseyi kararı uyarınca Fransız Delege Kolonel Collet, Milletler Cemiyeti'nin 1922'de mandater tayin ettiği Fransa'nın temsilcisi olarak Antakya'da görevini sürdürmüş olmasıdır. Bu maksatla Antakya kışlasında sembolik bir Fransız askerî birliği de tesis edilmiştir. Gerek delegenin gerekse askerî birliğin yönetim üzerinde herhangi bir etkisi ve fonksiyonu da yoktur olmamıştır.

3. TÜRKİYE'YE KATILMASI

Kayıtlarda “İskenderun Sancağı” olarak yer alan devletin adı, 2 Eylül 1938 tarihinden sonra, “Hatay” şeklinde düzenlenmiş, yeni devletin idare şekli Cumhuriyet, merkezi Antakya’dır. Bu doğrultuda, Hatay Bayrağı Kanunu da çıkarılmış, kısa süre sonra hükûmet oluşturabilmiştir³. Dr. Abdurrahman Melek Başbakanlığa atanmış ve Abdülgani Türkmen de Meclis Başkanı seçilmiştir. Hatay Devleti Hükûmeti beş bakandan oluşmuş ve Hatay Milleti Meclisi 6 Eylül 1938 tarihli oturumunda güvenoyunu alabilmiştir. Dr. Abdurrahman Melek Başvekil olmak üzere; Dâhiliye, Hariciye ve Müdafaa Vekilliği görevlerini yürütecektir. Kabinenin Adliye Vekiliği’ni Cemil Yurtman, Maliye Vekilliği görevini Cemal Bakı, Nafia ve Ziraat vekilliklerini Kemal Alpar ve son olarak Maarif ve Sıhhat Vekiliği görevini A. Faik Türkmen yürütecektir (The New Order In Syria. (1938, 10 Ekim). The Times, 15).

Burada dikkat çeken önemli bir ayrıntı da 7 Eylül 1938 tarihinde gerçekleşmiştir. Türk İstiklâl Marşı, Hatay Devleti’nin de millî marşı olacaktır. Hatay Meclisi, dönemin hassasiyetini de göz önünde tutmuş, hükûmetine geçici kanun hükmünde kararname çıkarıp uygulama yetkisi de vermiştir. Bu sayede derhal hükûmet icraatlarına da başlamıştır. Mevcut konjonktürün Türkiye lehine ilerlemesi Türk diplomatlar tarafından hassasiyetle takip edilmekle beraber çıkarılan bir yasa ile Türkiye Cumhuriyeti yasalarının tümü Hatay Devleti’nin yasaları olarak kabul edilmiştir. Bu yönde kanunlar arasında uygulanabileceklerin belirlenmesi için hükûmete de yetki verilmiştir (The New Order In Syria. (1938, 10 Ekim). The Times, 15). Devlet yönetiminde cemaatlara ve etnik unsurlara uygulanan eşitlik sayesinde cemaatler arasındaki husumet ve ayrılıklar giderek azalmıştır.

Bu sırada saldırgan politikalarını iyiden iyiye göstermeye başlayan Almanya’nın öncelikle Çekoslovakya’yı işgal etmesi ve ortağı İtalya’nın Arnavutluk’u topraklarına katması Avrupa’da İkinci Dünya Savaşı’nın çanlarının çalındığının emareleridir. Bu türden saldırgan eylemler sonrasında gerçekleşecek olan eylemleri haber veren ve savaşı başlatacak olan adımlar olarak mütalaa edilen gelişmelerdi. Bu gelişmeler Fransa’nın Türkiye’nin Hatay konusundaki isteklerini kabul etmesini zorunlu hâle getirmiştir. Hatay probleminin halledilmesinin ardından Türk-Fransız münasebetlerinin derhal gelişme göstermesi yaşananlar ışığında rahatlıkla kavranabilir. Zira 23 Haziran 1939 tarihli antlaşma, karşılıklı yardımı öngördüğü gibi, Hatay’ın Türkiye’ye katılma talebinin Fransızlar tarafından kabul edilmesine yol açmıştır (Düstur, 3. Tertip, Cilt 20, s.1530). Bu antlaşmada taraflar açısından da önem arz eden önemli bir ayrıntı da maddelerinin gizli maddesi olmaması ve geleceğe yönelik hiçbir hüküm içermemesidir. Buna göre Fransa’nın belki de kabul etmekte zorlandığı fakat şartlar gereği derhal kabullendiği husus, işgalle ele geçirdiği ve Milletler Cemiyeti kararıyla mandater tayin edildiği Hatay’ı kayıtsız şartsız Türkiye’ye devretmesidir. Ayrıca antlaşma şartları gereği; Türk hükûmeti; Fransız uyruklulara ait olan Suriye ve Lübnan Bankası, Reji İdaresi, Elektrik Şirketi, İskenderun Liman Şirketi, Telefon Şebekesi gibi kuruluşları bedelini nakden ödeyerek satın almıştır. Bu sayede, Hatay’ın Türk idaresine ilhakının önünde herhangi bir engel de kalmamıştır.

28 Haziran 1939 tarihinde Hatay Hükûmeti’nin bakanlıkları lağvedilmiş ve mevcut bakanların görevleri sona ermiştir. Bununla birlikte Hatay Millet Meclisi Başkanlığı, Meclisi de derhal olağanüstü toplantı gerçekleştirmek üzere çağırmıştır. Meclis, 29 Haziran 1939 günü saat 16:00’da toplanmıştır. Bu toplantı sırasında, “*Türk camiasının ayrılmaz bir parçası olan Hatay’ın ana vatana kavuştuğunun bir kararla tespitini*” isteyen 39 imzalı önergeye ilişkin görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler neticesinde, bahsi geçen önerge ve Abdülgani Türkmen’in “*Hatay*

³ Hatay Devleti’nin bayrağı; Atatürk’ün çizdiği kırmızı üzerine beyaz ay-yıldız ve yıldızın içinde ise tekrar kırmızı bir yıldız şeklinde tasarlanmıştır. Hatay Devleti’nin Millî marşı da Türk İstiklal Marşı olarak tespit edilmiştir. (Sarınay, C.XII, S. 34, s. 91).

Millet Meclisinin dağılmasına” ilişkin kanun teklifi kabul edilmiştir. Bu gelişmeler Hatay Devleti'nin kendi arzu ve iradesi ile kendi varlığına son vererek Türkiye'ye katıldığının işaretidir.

Bundan sonra, Antakya Kışlası'nda sembolik mahiyette yer verilen Fransız birlikleri 23 Temmuz 1939 tarihine kadar Hatay'dan ayrılma kararı almıştır. Ayrıca Hatay uyruklu olanlara Türkiye veya Suriye uyruğunu seçmeleri için süre tanınmıştır. Bu esnada Suriye uyruğunu seçenler göç etmişlerdir. Bu sürecin sağlıklı bir şekilde gerçekleştirilmesi yönünde Suriye ve Türkiye temsilcilerinden oluşan bir heyet günümüz sınır hatlarını belirlemiştir. Dört yol ve Hassa nahiyeleri Hatay'a bağlanmıştır. Böylelikle, Hatay Valiliği'ne Şükrü Sökmensüer atanarak ana vatana katılma işlemleri tamamlanmıştır.

SONUÇ

Türkiye ile Fransa arasındaki ilişkilerin farklı bir boyuta taşınması süreci esasında Hatay'ın bağımsız bir devlet olmasından sonra hızla gelişmiştir. İki devlet arasında 23 Haziran 1939 tarihinde Suriye ile Türkiye arasındaki meseleleri kesin olarak halleden bir antlaşma imzalanmıştır. Aynı tarihte Paris'te karşılıklı yardım bildirisi imzalanmış ve bu bildiride Hatay Devleti'nin kesin sınırları, Hatay halkının statüsü ile ilgili hükümlere yer verilmiştir. İngiltere, Fransa ve Türkiye arasında 19 Ekim 1939 tarihinde iş birliğini öngören karşılıklı yardım antlaşması imzalanmıştır.

Hatay meselesinin Türkiye lehine çözümlenmesinde, Mustafa Kemal Atatürk başta olmak üzere, Osmanlı Devleti'nin travmalı son dönemlerine şahit olmuş Türk devlet adamlarının diplomasi alanında kazanmış oldukları önemli bir başarıdır. Hatay'ın Anavatana ilhakı sürecinde Mustafa Kemal Atatürk, *The Times* da yer yer işaret olduğu üzere diplomasının tüm inceliklerini ustaca kullanmıştır. Lider, Hatay'ın bağımsızlığından söz ettiği dönemlerde özellikle Türkiye'ye bağlanması gereğini ileri sürmekten de kaçınmıştır. Fransa'nın ve Milletler Cemiyeti'nin tepkisini çekmemek için böyle bir tavır sergileyen Mustafa Kemal Atatürk, Hatay'ın bağımsız olunca Türkiye ile sürekli münasebet içinde olacağını, ana vatana bağlanmak isteyeceğini bilmekteydi. İkinci Dünya Savaşı'nın hemen arifesinde Türk diplomasisinin lider kadrosu Türkiye'nin barışçı ve hukuka saygılı görünümünü bozmadan bu meseleyi kademeli bir şekilde halletmiştir.

Kaynakça

- Franco-Syrian Treaty. (1936, 7 Eylül). The Times , 11.
- Future Of Alexandretta. (1936, 5 Aralık). The Times, 11.
- Turkish Claim For Full Independence. (1936, 5 Aralık). The Times, 13.
- Turkey And The Sanjak Of Alexandretta. (1936, 9 Aralık), The Times, 13.
- Franco-Turkish Dispute. (1936, 10 Aralık). The Times, 13.
- Alexandretta Dispute. (1936, 15 Aralık). The Times, 15.
- The League And Danzig. (1937, 26 Ocak). The Times, s. 13.
- Turkish Relations With France. (1938, 30 Mayıs). The Times, s. 14.
- News in Brief. (1938, 2 Haziran). The Times, s. 13.
- Martial Law Declared In Alexandretta. (1938, 4 Haziran). The Times, s. 12.
- Turkish Interests In Alexandretta. (1938, 6 Haziran). The Times, s. 9.
- Maintaining Order In Alexandretta. (1938, 13 Haziran). The Times, s. 13.
- News in Brief. (1938, 15 Haziran). The Times, s. 13.
- Akalin, Cüneyt. (2004, 16 Nisan), Atatürk'ten Hatay Dersi, Cumhuriyet.
- Akşin, Abdülhat, Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasi, Cilt 2, İstanbul.
- Armaoğlu, Fahir. (2010), 20. Yüzyıl Siyasî Tarihi 1914-1995, 17. bsk., İstanbul.
- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Cilt -I-II-III, TİTE Yay., Ankara 1981.
- BCA, Fon Kodu: 030. 18. 01., Yer Nu: 02. 84. 61. 3.
- BCA, Fon kodu: 080 .88. 01., Yer Nu: 02. 51. 7. 8.
- Belge, Murat. (1966, 21 Nisan), Hatay İş Bitecek Dedi ve İş Bitti, Milliyet.
- Çelik, Edip F., (1975), Milletler Arası Hukuk, C.I, İstanbul.
- Dallot, Louis. (1966), Siyasî Tarih, Tan Matbaası, İstanbul.

Düstur, 3 Tertip, Cilt: 7, 18, 20.

Erkin, Feridun Cemal. (1987), *Dışişlerinde 34 Yıl, Anılar, Yorumlar*, Cilt 1, Ankara.

Evans, Laurance. (2004), *Türkiye'nin Parçalanması ve ABD Politikası (1914-1924)*, (Çev. T. Alaya, N. Uğurlu, Ö Uğurlu), 2. bsk., İstanbul.

Gönlübol, Mehmet-Kürkçüoğlu, Ömer. (Mart 1985), "Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasına Genel Bir Bakış", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt 1, Sayı 2.

Gönlübol, Mehmet-Sar, Cem. (1987), "Atatürk'ün Dış Politikası: Amaçlar ve İlkeler", *Atatürk Yolu*, (der. Turhan Feyzioğlu), 2.Baskı, Ankara.

Hatipoğlu, Süleyman. (2002), *Hatay'ın Türkiye'ye Katılması*, *Türkler*, 16, ss.685-689.

İnan, Afet. (1977), *Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi*, Ankara.

Karal, Enver Ziya. (1983), *Osmanlı Tarihi*, Cilt V, Ankara.

Kurat, Yuluğ Tekin. (1986), *Osmanlı İmparatorluğunun Paylaşılması*, Ankara.

Kürkçüoğlu, Ömer. (1978), *Türk-İngiliz İlişkileri, 1919-1926*, Ankara.

Melek, Abdurrahman. (1966), *Hatay Nasıl Kurtuldu?*, Ankara.

Melek, Abdurrahman. (1999), *.Hatay Nasıl Kurtuldu?*, İstanbul: Cumhuriyet Gazetesi Yay.

Pehlivanlı, Hamit-Sarınay. (2001), *Yusuf –Yıldırım, Hüsamettin, Türk Dış Politikasında Hatay, 1918-1939*, Ankara: ASAM Yay.

Sarınay, Yusuf, *Atatürk'ün Hatay Politikası I*, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.XII, S. 34.

Sarınay, Yusuf, *Atatürk'ün Hatay Politikası II*, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.XII, S. 34.

Satloff, Robert B., (Apr., 1986), *Prelude to Conflict: Communal Interdependence in the Sanjak of Alexandretta 1920-1936*, *Middle Eastern Studies*, Vol. 22, No. 2, ss. 147-180.

Siliöz, Remzi. (1937), *Hatay İli ve Millî Mücadele Yılları*, Bursa.

Soysal, İsmail. (1983), *1939 Türk-İngiliz-Fransız İttifakı*, *Belleten*, Cilt XLVI, ss.367-414.

Soysal, İsmail. (1986), *Hatay Sorunu ve Türk-Fransız Siyasal İlişkileri 1936-1939*, *Belleten*, Cilt XLIX, Ankara, ss. 79-110.

Soysal, İsmail. (1983), *Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları*, Cilt 1, (1920-1945), Ankara:TTK. Yay.

- Sökmen, Tayfur. (1967, 10 Kasım). Atatürk Hatay'ı Nasıl Aldı, Dünya.
- Şimşir, Bilâl. (1981), Atatürk'ün Yabancı Devlet Adamları ile Görüşmeleri, Belleten (Atatürk Özel Sayısı).
- Tansel, Selahattin. (1991), Modros'tan Mudanya'ya Kadar, Cilt 1, İstanbul: MEB.Yay.
- TBMM Zabıt Ceridesi, Devre I, Cilt 14.; Devre II, Cilt 1.; Devre II, Cilt 26.; Devre VI, Cilt 13.
- Tunçay, Mete. (1976), "Hatay Sorunu ve TBMM", Türk Parlamentoculuğunun İlk Yüzyılı (1876-1976), Ankara.
- Türk İstiklal Harbi, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı I, (1999), Ankara: Genelkurmay Basımevi,.
- Tüzün, Süleyman. (1989), İki Büyük Savaş Arası Dönemde Hatay Tarihi (1918-1939), Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara.
- Yavuzcan, Cengiz. (1967), Türkiye İle Yabancı Devletler Arasında Hukukî ve Cezaî Sahalarda Yapılan Anlaşmalar, 1920- 1967, Ankara.
- Yerasimos, Stefanos. (1994), Millîyetler ve Sınırlar, Balkanlar, Kafkasya ve Orta-Doğu, (çev. Şirin Tekeli), İstanbul.
- Yeşilbursa, Emine Güntepe-Babaoğlu, Resul. (Bahar 2016), Atatürk-İnönü Ayrılığı ve Dersim Olayları, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, S. 58, ss. 39-75.